

## आन्तरिक मूल्याङ्कनको प्रभावकारितासम्बन्धी विद्यार्थी दृष्टिकोणको सेमेस्टरगत तुलना

राजेन्द्र खनाल\*

\*उपप्राध्यापक, शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर, त्रिवि

### लेखसार

सेमेस्टर प्रणालीमा आन्तरिक मूल्याङ्कन प्रक्रिया विद्यार्थीको क्षमता विकासमा सहयोगी भएको छ वा छैन भन्ने सम्बन्धमा विद्यार्थीको दृष्टिकोण कस्तो छ भन्ने विषयमा केन्द्रित रहेर प्रस्तुत लेख तयार पारिएको छ। शिक्षाशास्त्र, स्नातकोत्तर तह, कीर्तिपुरमा अध्ययनरत ९९ जना विद्यार्थीलाई नमुनाका रूपमा लिई उनीहरूको प्रतिक्रियालाई प्रस्तुत लेखमा विश्लेषण गरिएको छ। पाँचओट्टै सूचकमा जम्मा विद्यार्थीमध्ये दोस्रो सत्रका ११.९१ प्रतिशत, तेस्रो सत्रका १०.१ प्रतिशत र चौथो सत्रका १०.७ प्रतिशत विद्यार्थीले उच्च तहको प्रतिक्रिया जनाएका छन्। त्यस्तै, मध्यम तहको प्रतिक्रिया जनाउनेमा दोस्रो सत्रका १२.९२ प्रतिशत, तेस्रो सत्रका १७.७७ प्रतिशत र चौथो सत्रका १६.९६ प्रतिशत विद्यार्थी रहेका छन्। निम्न तहको प्रतिक्रिया दिनेमा दोस्रो सत्रका ८.४८ प्रतिशत, तेस्रो सत्रका ५.४५ प्रतिशत र चौथो सत्रका ५.६५ प्रतिशत विद्यार्थी रहेका छन्। प्रस्तुत अध्ययनमा आन्तरिक परीक्षा तथा परियोजना कार्यले ज्ञान तथा सिप विकासमा पृष्ठपोषण प्रदान गर्दै सिकाइ उपलब्धि बढाउँछ भन्ने विषयमा विद्यार्थी सकारात्मक रहेको पाइयो। व्यक्तिगत/समूहगत कार्य एवम् परियोजना कार्य खासै प्रभावकारी बन्न नसकेको प्रतिक्रिया प्राप्त भयो। आन्तरिक मूल्याङ्कनको अङ्कले विद्यार्थीको वास्तविक क्षमतालाई प्रतिनिधित्व नगरेको प्रतिक्रिया पाइयो। आन्तरिक मूल्याङ्कनको गरिमा सैद्धान्तिक रूपमा स्वीकार्य भए पनि व्यवहारतः सार्थक परिणाममा पुग्न नसकेको निष्कर्ष यस अध्ययनबाट प्राप्त भएको छ।

**मूल शब्दावली :** सेमेस्टर - आन्तरिक मूल्याङ्कन - परियोजना कार्य - पृष्ठपोषण - क्रेडिट आवर।

### विषयपरिचय

सेमेस्टर प्रणाली विश्वमा प्रभावकारी कार्यक्रमका रूपमा विकसित भइरहेका छ। परम्परागत शिक्षा प्रणालीका बनेको वार्षिक कार्यक्रमका तुलनामा सेमसेस्टरमा आधारित पाठ्यक्रम, शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया तथा मूल्याङ्कन प्रक्रिया विद्यार्थीमैत्री तथा उपलब्धिकेन्द्री एवम् सिपमुखी हुने भएकाले नै यसको सान्दर्भिकता बढ्दै गएको हो। अङ्ग्रेजी भाषाको Semester शब्द नै नेपालीमा पनि प्रयोग प्रचलनमै छ। यो शब्द Latin भाषाको Sex

## 142 आन्तरिक मूल्याङ्कनको प्रभावकारितासम्बन्धी विद्यार्थी दृष्टिकोणको सेमेस्टरगत तुलना

(Six) तथा Mensis (Month) को संयुक्त शब्द Semistris (Six monthly) बाट व्युत्पन्न भएको हो (अलि, १९९६, पृ. २५७) । उन्नाइसौं शताब्दीको प्रारम्भबाट ल्याटिन भाषाको Semistris फ्रेन्च भाषामा Semestre जर्मन भाषामा Semester शब्दका रूपमा व्यवहृत हुन थाल्यो र हाल विश्वव्यापी स्वीकृत शब्द बनेको छ । तसर्थ शैक्षिक सन्दर्भमा अर्धवार्षिक शैक्षिक कार्यक्रम नै सेमेस्टर प्रणाली हो भन्न सकिन्छ ।

विश्वमा हाल क्वाडमेस्टर, ट्राइमेस्टर, सेमेस्टर र वार्षिक गरी चार किसिमका शैक्षिक प्रणालीहरू प्रयोगमा आएका छन् (पौडेल, २०७४) । क्वाडमेस्टर प्रणालीमा एक शैक्षिक वर्षलाई बराबर चार भागमा विभाजन गरिन्छ, ट्राइमेस्टर प्रणालीमा एक शैक्षिक वर्षलाई बराबर तीन भागमा विभाजन गरिन्छ भने सेमेस्टर प्रणालीमा एक शैक्षिक वर्षलाई बराबर दुई भागमा विभाजन गरिन्छ । वार्षिक प्रणालीमा बाह्र महिनाको एक शैक्षिक सत्र हुन्छ । सेमेस्टर र वार्षिक सबैभन्दा बढी प्रयोगमा आएका शैक्षिक प्रणाली हुन् (मजुमदर, २०१०) । यदि शैक्षिक प्रणालीको मर्मअनुसार सञ्चालित हुने हो भने सेमेस्टर प्रणालीलाई धेरै हिसाबले उत्तम मान्न सकिन्छ र विश्वका प्रायजसो विश्वविद्यालयले अहिले सेमेस्टर प्रणाली लागु गरेका छन् । नेपालका प्रायः विश्वविद्यालयमा सेमेस्टर प्रणालीप्रति आकर्षण बढ्दै गएको छ र अधिकांश विश्वविद्यालयले यो प्रणाली लागु गरिसकेका छन् ।

सेमेस्टर प्रणालीमा विद्यार्थीले धेरै विषयहरू पढ्ने मौका पाउँछन्, नियमित गृहकार्य र आन्तरिक परीक्षाका कारण विद्यार्थी सधैं अध्ययनमा व्यस्त रहन्छन्, शिक्षक विद्यार्थीबीचको अन्तरक्रिया बढी हुने हुँदा विद्यार्थी नियमित हुन्छन् र शिक्षकसँग धेरै सिकने मौका पाउँछन्, विद्यार्थीको नियमित रूपमा मूल्याङ्कन हुने हुँदा उनीहरू अनुशासित र सधैं पढाइमा दत्तचित्त रहन्छन्, वार्षिक प्रणालीमा जस्तो वर्ष भरिको पढेको एकैपटक परीक्षा दिनुपर्ने बोझ हुँदैन । त्यसले गर्दा परीक्षा राम्रो गर्छन्, पाठ्यक्रममा क्रेडिट आवर उल्लेख गरिने हुँदा तोकिएअनुसारको क्रेडिट पूरा गर्नुपर्ने हुन्छ । छ महिनाको एक शैक्षिक सत्र (प्रत्येक ६ महिनामा भर्ना, अध्यापन र परीक्षा सकेर सातौं महिनामा अर्को सेमेस्टर), परीक्षा भएको एक महिनाभित्र परीक्षाफल प्रकाशन, निरन्तर तथा विकेन्द्रित मूल्याङ्कन प्रणाली, ग्रेडिङका आधारमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन, सहभागितामूलक तथा अन्तरक्रियात्मक शिक्षण विधि, सिकाइमा आधारित पाठ्यक्रम, विद्यार्थीको नियमित उपस्थिति तथा कक्षा/विषय शिक्षकलाई सम्पूर्ण अधिकार सेमेस्टर प्रणालीका आधारभूत मान्यताहरू हुन् ।

तत्कालीन समयमा नेपालको एक मात्र विश्वविद्यालय त्रि.वि.मा २०३० सालमा पहिलो पटक लागु गरिएको सेमेस्टर प्रणाली अधिकांश अध्ययन संस्थान र सङ्कायमा ६ वर्ष पनि चल्न सकेन भने केहीमा विभिन्न समस्यासहित चलिरहेको थियो । त्रि.वि.मा पुनः सेमेस्टर सेमेस्टर प्रणालीको सुरुवात विश्व बैंकको सहयोगमा सञ्चालित दोस्रो उच्च शिक्षा परियोजनाले शैक्षिक सुधारका कार्यक्रममा आर्थिक सहयोग गर्ने भएपछि २०७० सालमा त्रि.वि. ले समग्रमा त्रि.वि.को गिर्दो शैक्षिक गुणस्तरलाई सुधार गर्ने र त्रि. वि. लाई शैक्षिक उत्कृष्टताको केन्द्रका रूपमा विकास गर्ने उद्देश्यका साथ आफ्ना सबै शैक्षिक कार्यक्रमहरूमा

चरणबद्ध रूपमा सेमेस्टर प्रणाली लागु गर्ने निर्णय लियो (पौडेल, २०७४)। फलस्वरूप सोही वर्ष त्रि.वि.ले केन्द्रीय विभागका स्नातकोत्तर तहमा यसलाई लागु गर्‍यो। हाल त्रि.वि.अन्तर्गतका सबै क्याम्पसमा स्नातकोत्तर तहमा सेमेस्टर प्रणाली लागु गरिसकिएको छ।

वार्षिक प्रणालीमा एउटै पाठ्यांशमा पनि विषयवस्तुको विविधता हुन्छ भने सेमेस्टर प्रणालीमा एउटा पाठ्यांशमा सीमित तथा एउटै प्रकृतिका विषयवस्तु समेटिएका हुन्छन्। त्यस्तै सेमेस्टर प्रणालीमा मासिक रूपमा परीक्षण प्रक्रिया सम्पन्न हुन्छ भने वार्षिक प्रणालीमा अर्धवार्षिक तथा वार्षिक रूपमा मात्र परीक्षण प्रक्रिया सम्पन्न हुन्छ। नियमित अध्ययन तथा परीक्षणका लागि मात्र होइन कि योग्यता विकासका लागि पनि फलदायी मानिन्छ भने स्वभावतः लचिलो एवम् विद्यार्थीमैत्री पनि हुन्छ सेमेस्टर प्रणाली (मजुमदर, २०१०)। यसबाट प्रस्ट हुन्छ कि सेमेस्टर प्रणाली प्रभावकारी तथा अपेक्षित शैक्षिक कार्यक्रम हो।

सेमेस्टर प्रणालीअन्तर्गत मूलतः आन्तरिक र बाह्य गरी दुई प्रकारको मूल्याङ्कन प्रक्रिया अपनाइएको पाइन्छ। नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०७५) मा आन्तरिक मूल्याङ्कनलाई सत्रअन्तर्गत कक्षामा लिइने तथा विद्यार्थीहरूको अनुशासन, पढाइको खिप्ती, बोधक्षमता, अभिव्यक्ति कुशलता आदिको मूल्याङ्कन गरिने परीक्षा भनी परिभाषित गरिएको छ। त्यस्तै, रिचार्ड्स, प्लाट र प्लाट (सन् १९९९) ले मूल्याङ्कनलाई निर्णय निर्माण गर्ने उद्देश्यले सङ्कलित सूचनाहरूको समुच्चय हो भनेका छन्। तसर्थ मूल्याङ्कन शैक्षणिक कार्यक्रमको अनिवार्य सर्त नै मानिन्छ। यस लेखमा उक्त आन्तरिक मूल्याङ्कनका लागि निर्धारण र सञ्चालन गरिएका विभिन्न आधार वा सूचकको प्रभावकारिता, तिनको प्रभाव तथा अङ्कन प्रक्रियाप्रति विद्यार्थीको दृष्टिकोण पहिचान गर्ने उद्देश्यले सम्बन्धित तहका विद्यार्थीको प्रतिक्रिया लिई प्राप्त तथ्याङ्कका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ। आन्तरिक मूल्याङ्कनका उपकरणको प्रभावकारिता पहिचान गर्दै निचोड निकाल्ने अभिप्रायले प्रस्तुत अनुसन्धानात्मक लेख तयार पारिएको छ।

## अध्ययनको जिज्ञासा तथा उद्देश्य

सेमेस्टर प्रणालीमा उपयोग गरिएको आन्तरिक मूल्याङ्कनको प्रभावकारिताप्रति विद्यार्थीहरूको दृष्टिकोण कस्तो रहेको छ भन्ने मूल जिज्ञामा केन्द्रित रही प्रस्तुत अध्ययन गरिएको छ। साथै उक्त दृष्टिकोणको सेमेस्टरगत आधारमा तुलनात्मक स्थिति कस्तो छ भन्ने यस लेखको विशिष्ट प्रश्न हो। आन्तरिक मूल्याङ्कनको प्रभावकारिताप्रति विद्यार्थीहरूको दृष्टिकोण पहिल्याई त्यसको तुलनात्मक विश्लेषण गर्नु प्रस्तुत लेखको प्रमुख उद्देश्य हो। आन्तरिक मूल्याङ्कनबाट प्राप्त पृष्ठपोषण, आन्तरिक लिखित परीक्षाको प्रभावकारिता, क्षमताको प्रतिबिम्बनका सम्बन्धमा विद्यार्थीहरूको प्रतिक्रिया पहिचान गरी तुलनात्मक विश्लेषण गर्नु यस लेखका विशिष्ट उद्देश्यहरू हुन्।

## अध्ययन विधि र प्रक्रिया

प्रस्तुत लेख क्षेत्रीय सर्वेक्षण विधिमा आधारित छ । साङ्खिकीय तथ्याङ्कको उपयोग तथा त्यसैका आधारमा विश्लेषण गरिएकाले यो परिमाणात्मक अनुसन्धान बनेको छ । सोद्देश्यमूलक नमुना छनोट प्रक्रिया अपनाइएको प्रस्तुत लेखमा त्रिविअन्तर्गतको शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुरमा २०७५ सालमा दोस्रो, तेस्रो तथा चौथो सेमेस्टरमा अध्ययनरत ९९ जना विद्यार्थी नमुनाका रूपमा रहेका छन् । अध्येताले आन्तरिक मूल्याङ्कनका आधारसहित दिएका बन्द मतावलीमा विद्यार्थीहरूले प्रस्तुत गरेका मत वा प्रतिक्रिया नै प्रस्तुत लेखका प्राथमिक स्रोत सामग्री हुन् भने सेमेस्टरसँग सम्बन्धित विभिन्न ग्रन्थ, सेमिनार पेपर, अवधारणपत्र तथा विज्ञका धारणाहरू यस लेखमा द्वितीयक स्रोत सामग्रीका रूपमा उपयोग भएका छन् ।

आन्तरिक मूल्याङ्कनका सूचक तथा तिनमा वितरण गरिएको अङ्कका बारेमा तीन तह (उच्च, मध्य तथा निम्न) का विकल्पन दिई प्रतिक्रिया माग गरिएको छ । विद्यार्थी सन्तुष्ट वा सहमत भए उच्च, सामान्य भए मध्यम तथा चित्तबुझ्दो नभए निम्नमा प्रतिक्रिया जनाउनसक्ने सङ्केत गरिएको छ । उक्त विकल्पनमा विद्यार्थीबाट जनाइएका प्रतिक्रियाका आधारमा आन्तरिक मूल्याङ्कनका विभिन्न आधार तथा प्रभावका बारेमा विश्लेषण गरिएको छ । आन्तरिक मूल्याङ्कनका विभिन्न पक्षसँग सम्बन्धित कथनमा विद्यार्थीले दिएका प्रतिक्रिको अलगअलग चर्चा गरिएको छ । सूचकको समग्रताबाट सेमेस्टरगत तथा तहगत प्रतिशताङ्क गणना गरी विश्लेषण गरिएको छ । तालिकीकृत वस्तुतथ्यको चित्रात्मक प्रस्तुतीकरणको उद्देश्य निरस, जटिल, कठिन र अरुचिकर तथ्यलाई छिटो छरितो र सरल ढङ्गले आकर्षक र रुचिकर तुल्याई प्रदर्शन गर्नु हो (लम्साल र खनाल, २०७६, पृ. ५५) । तसर्थ यहाँ पनि स्तम्भचित्रको उपयोगले प्रस्तुतिलाई सरल बनाइएको छ ।

## आन्तरिक मूल्याङ्कन

सेमेस्टर प्रणाली समकालीन सन्दर्भमा शैक्षिक क्षेत्रमा विश्वका अधिकांश विश्वविद्यालयमा प्रचलित सफल तथा विद्यार्थीमैत्री कार्यक्रम हो । कुनै विश्वविद्यालयको कुनै तहको एउटा कार्यक्रम वा सत्र छ महिनामा सम्पन्न गर्नु नै सेमेस्टर प्रणालीको मूल ध्येय हो । विद्यार्थीमा अपेक्षित योग्यता तथा क्षमताको सार्थक विकासका निम्ति सेमेस्टरको उच्च महत्ता रहन्छ । आन्तरिक मूल्याङ्कनले सिकारुलाई सिकाइप्रति थप उत्प्रेरित गर्दछ (खनिया, २०१३, पृ. १११) । आन्तरिक मूल्याङ्कन एउटा सामाजिक सिकाइको परिवेश हो जहाँ अन्तर्क्रिया र सञ्चारको अभिवृद्धि हुन्छ, उद्देश्य प्राप्तमा छलफल हुन्छ, र शिक्षार्थी शिक्षार्थीबिच एवम् शिक्षक शिक्षार्थीबिच पृष्ठपोषण आदानप्रदान हुन्छ । तसर्थ यो शिक्षण सिकाइको सहकार्यात्मक सन्दर्भ हो (फल्चर एन्ड डेभिड्सन, २०११, पृ. २९) । निर्माणात्मक मूल्याङ्कनबाट शैक्षणिक एकाइमा रहेका सिकाइजनित कठिनाइहरू पहिचान गर्न सकिन्छ

(पाठक, २०१२, पृ. २९) । आन्तरिक मूल्याङ्कनलाई अनौपचारिक ढाँचाको मूल्याङ्कनसँग सम्बन्धित पनि मानिन्छ । अनौपचारिक मूल्याङ्कन निर्माणात्मक अथवा संरचनात्मक प्रकृतिको हुन्छ, र आन्तरिक मूल्याङ्कनको गुणले अभिभूत हुन्छ (पौडेल, २०६७, पृ. १०) । उपर्युक्त मान्यताले पनि आन्तरिक मूल्याङ्कनको सान्दर्भिकता प्रस्ट्याउँछन् ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालयको पाठ्यक्रमले आन्तरिक मूल्याङ्कनको ढाँचामा आन्तरिक मूल्याङ्कन का लागि ४०% अङ्कभार छुट्टयाएको छ । उपस्थितिका निम्ति - ५ अङ्क निर्धारण गरिएको छ भने शिक्षण सिकाइमा सहभागिता - ५ अङ्क छुट्टयाइएको छ । पहिलो आन्तरिक परीक्षाको प्राप्ताङ्कलाई - १० अङ्क, दोस्रो आन्तरिक परीक्षालाई - १० अङ्क तथा तेस्रो आन्तरिक परीक्षा - १० अङ्क गरी जम्मा ३० अङ्कको लिखित परीक्षा, प्रयोगात्मक परीक्षा एवम् परियोजना कार्यबाट मूल्याङ्कन गर्ने व्यवस्था गरिएको छ (शिक्षाशास्त्र सङ्काय, २०७२) । परीक्षाका लागि विषय शिक्षकले निम्नलिखित कार्यहरू गर्न लगाउने निर्देश गरेको छ : अध्ययनपत्र लेखन, पुस्तक समीक्षा, लेख पुनरावलोकन, कुनै विषय शीर्षक केन्द्रित अध्ययन पत्र तयारी, आन्तरिक परीक्षा, एकाइ परीक्षा, ज्ञान/प्रतिभा परीक्षण आदि । दोस्रो आन्तरिक परीक्षाका लागि विषय शिक्षकले निम्नलिखित कार्यहरू गर्न लगाउने छन् : परियोजना कार्य, अवस्था/घटना अध्ययन, गोष्ठी, क्षेत्रकार्य, व्यक्तिगत वा समूहगत प्रतिवेदन लेखन, द्वितीयक स्रोत सामग्रीमा आधारित अध्ययनपत्र लेखन, पूर्वाध्ययन, पुनरावलोकन र अभिलेखीकरण आदि । यसका साथै निम्नानुसारका थप कार्यकलापमा सहभागी बनाई मूल्याङ्कन गर्नसकिने व्यवस्था पनि गरेको छ । पहिलो र दोस्रो आन्तरिक परीक्षामा निम्न किसिमका कार्यहरू समावेश गर्न सकिने : पहिलो आन्तरिक परीक्षामा गृहकार्य/पुस्तकालय कार्य/पुस्तक वा लेख पुनरावलोकन + आन्तरिक सुधार परीक्षा लिनुपर्ने, दोस्रो आन्तरिक परीक्षामा परियोजना कार्य/अध्ययनपत्र लेखनका साथै पाठ्यक्रमको स्वरूपअनुसार आन्तरिक सुधार परीक्षा लिनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ भने आन्तरिक परीक्षाका अन्य विविध प्रक्रिया र विधि तथा मूल्याङ्कन सम्बन्धमा सम्बन्धित विभागले तय गरेअनुसार हुने छ भनिएको छ ।

### परिणाम तथा विश्लेषण

आन्तरिक मूल्याङ्कनका निम्ति निर्धारण गरिएका विभिन्न आधार वा सूचक, तिनको अङ्कभार तथा मूल्याङ्कन प्रक्रिया एवम् आन्तरिक मूल्याङ्कनको समग्र पक्षप्रति विद्यार्थीहरूको दृष्टिकोण पहिचान गरी विश्लेषण गर्दै त्यसबाट आवश्यकताअनुसार सुधार तथा परिवर्तन गर्दै लैजानुपर्दछ । यसो गरे मात्र सेमेस्टर प्रणालीलाई प्रभावकारी तथा सार्थक तुल्याउन सकिन्छ भन्ने मनसायले यो अनुसन्धान गरिएको हो । यसका लागि सम्बन्धित तह तथा कक्षाका विद्यार्थी वा उपभोक्ताको मनोवृत्ति तथा दृष्टिकोण पहिचान गर्नु नै उपयुक्त ठानी त्रिविअन्तर्गतको शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुरमा दोस्रो, तेस्रो

**146 आन्तरिक मूल्याङ्कनको प्रभावकारितासम्बन्धी विद्यार्थी दृष्टिकोणको सेमेस्टरगत तुलना**

तथा चौथो सेमेस्टरमा अध्ययनरत ९९ जना विद्यार्थीलाई नमुनाका रूपमा लिई उनीहरूको प्रतिक्रियालाई प्रस्तुत लेखमा विश्लेषण गरिएको छ ।

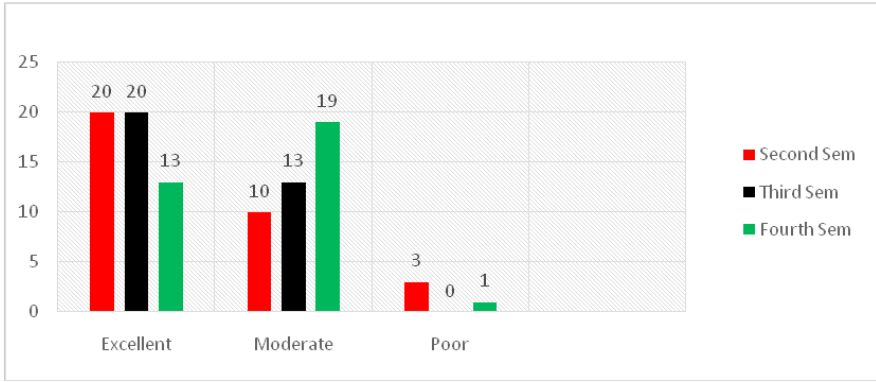
आन्तरिक मूल्याङ्कनका विभिन्न विधि, प्रक्रिया तथा व्यवस्थाका सम्बन्धमा विद्यार्थीहरूको प्रतिक्रिया एवम् सन्तुष्टिका तह पहिचान गरी विश्लेषण गर्ने उद्देश्यले त्रिविअन्तर्गतको शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभागका चौथो, तेस्रो तथा दोस्रो सेमेस्टरका विद्यार्थीहरूमा रुजुसूची फाराम वितरण गरिएको थियो । उक्त फाराममा आन्तरिक मूल्याङ्कनसम्बन्धी ५ ओटा आधार तयार गरी मतावलीका लागि तीनओटा विकल्पन दिइएको थियो । उक्त फारामबाट प्राप्त भएका तथ्याङ्कलाई यहाँ प्रस्तुत गरी सूक्ष्म विश्लेषण गरिएको छ ।

**तालिका नं. १ : आन्तरिक मूल्याङ्कनको प्रभावकारितासम्बन्धी विद्यार्थी प्रतिक्रिया**

क्र.सं.	कथन	उच्च			मध्यम			निम्न		
		कुल	कुल	कुल	कुल	कुल	कुल	कुल	कुल	कुल
१	३० अङ्कका लागि गर्नुपर्ने आन्तरिक परीक्षा तथा परियोजना कार्यले सिकाइ उपलब्धि बढाएका छन् ।	२०	२०	१३	१०	१३	१९	३	०	१
२	आन्तरिक मूल्याङ्कन गर्दा लिइएका लिखित परीक्षा विद्यार्थीमैत्री छन् ।	१३	९	१७	१४	२२	१२	६	२	४
३	व्यक्तिगत/समूहगत कार्य एवम् परियोजना कार्य प्रभावकारी बनेका छन् ।	४	३	४	१४	२१	२०	१५	९	९
४	आन्तरिक मूल्याङ्कनका लागि सञ्चालन भएका विभिन्न परीक्षणले विद्यार्थीको ज्ञान तथा सिप विकासमा पृष्ठपोषण प्रदान गरेका छन् ।	१६	११	१५	१३	१६	१३	४	६	५
५	आन्तरिक मूल्याङ्कनको अङ्कले विद्यार्थीको वास्तविक क्षमतालाई प्रतिनिधित्व गरेको छ ।	६	७	४	१३	१६	२०	१४	१०	९

‘३० अङ्कका लागि गर्नुपर्ने आन्तरिक परीक्षा तथा परियोजना कार्यले सिकाइ उपलब्धि बढाएका छन्’ भन्ने कथनमा ५३ जना विद्यार्थीहरूले पूर्ण सहमति जनाएका छन् । जसमा २० जना दोस्रो सत्रका, २० जना तेस्रो सत्रका र १३ जना चौथो सत्रका विद्यार्थीहरू

पूर्ण सन्तुष्ट रहेको पाइयो । तुलनात्मक हिसाबले आन्तरिक मूल्याङ्कनको ५३.५३ प्रतिशत व्यवस्थाप्रति चौथो सत्रका विद्यार्थीहरू बढी सकारात्मक रहेको देखियो । त्यस्तै ४२ जना विद्यार्थीहरूले उक्त कथनमा आंशिक सन्तुष्टि जनाएका छन् । यसमा दोस्रो सत्रका १० जना तेस्रो सत्रका १३ जना र चौथो सत्रका १९ जना विद्यार्थीहरू रहेका छन् । सापेक्षतामा हेर्दा दोस्रो सत्रका विद्यार्थीहरूले बढी मध्यम स्तरको प्रतिक्रियाको दिएको पाइयो । जम्मा ९९ जना विद्यार्थीमध्ये ९५ विद्यार्थीले उच्च तथा मध्यम स्तरको प्रतिक्रिया जनाएको हुँदा आन्तरिक परीक्षा तथा परियोजना कार्यले विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि बढाउन प्रभावकारी भूमिका खेलेका छन् भन्न सकिन्छ । उपर्युक्त कथनमा निम्न तहको प्रतिक्रिया जनाउनेमा दोस्रो सत्रका ३ जना, तेस्रो सत्रका ० जना र चौथो सत्रका १ विद्यार्थी रहेका छन् । यसलाई स्तम्भचित्रमा यसरी देखाउन सकिन्छ :



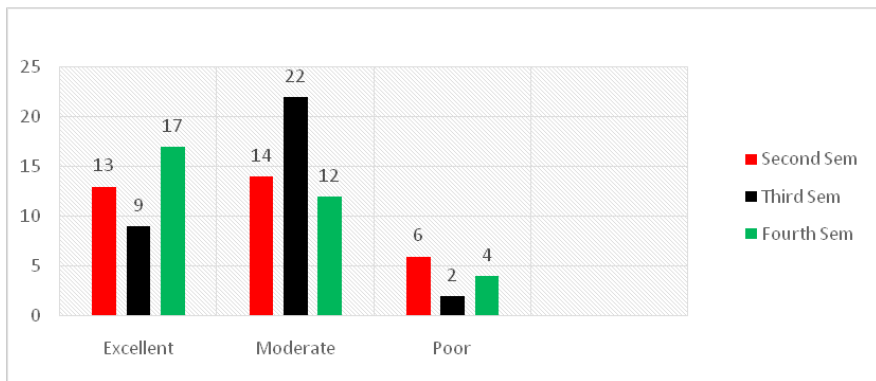
स्तम्भचित्र १ : आन्तरिक परीक्षा तथा परियोजना कार्यले बढाएको सिकाइ उपलब्धि

निर्माणात्मक मूल्याङ्कनले कुनै कार्यक्रममा देखिएका कमी कमजोरीहरू पत्ता लगाई समयमै सुधार गर्न सकियो भने उक्त कार्यक्रमबाट आशातीत उपलब्धिहरू सहजै प्राप्त गर्न सकिन्छ (निउरे, २०७०, पृ. १७४) र मूल्याङ्कनले विद्यार्थीहरूको क्षमतालाई अभिवृद्धि गर्दछ (लम्साल, गौतम र अधिकारी, २०६६, पृ. १९४) भन्ने विचार रहे पनि उपर्युक्त चित्रमा प्रस्तुत भएको आँकडाले उक्त विश्वासलाई सहज रूपमा स्वीकार गरेको देखिँदैन ।

‘आन्तरिक मूल्याङ्कन गर्दा लिइएका लिखित परीक्षा विद्यार्थीमैत्री छन्’ भन्ने कथनमा ३९ जना विद्यार्थीहरू पूर्ण सहमत भएको देखिन्छ । उक्त सूचकमा १३ जना दोस्रो सत्रका, ९ जना तेस्रो सत्रका र १७ जना चौथो सत्रका विद्यार्थीहरूले पूर्ण सकारात्मक प्रतिक्रिया जनाएका छन् । त्यस्तै, ४८ जना अर्थात् ४८.४८ प्रतिशत विद्यार्थीहरूले उक्त कथनमा आंशिक सन्तुष्टि वा मध्यम स्तरको प्रतिक्रिया जनाएका छन् । यसमा दोस्रो

**148 आन्तरिक मूल्याङ्कनको प्रभावकारितासम्बन्धी विद्यार्थी दृष्टिकोणको सेमेस्टरगत तुलना**

सत्रका १४ जना तेस्रो सत्रका २२ जना र चौथो सत्रका १२ जना विद्यार्थीहरू रहेका छन् । सापेक्षमा हेर्दा दोस्रो सत्रका थोरै विद्यार्थीहरूले मध्यम स्तरको प्रतिक्रियाको दिएको पाइयो । १२ जना विद्यार्थीहरूले निम्न स्तरको प्रतिक्रिया दिएका छन् । दोस्रो सत्रका ६ जना, तेस्रो सत्रका २ जना र चौथो सत्रका ४ विद्यार्थीले आन्तरिक परीक्षा विद्यार्थीमैत्री हुन नसकेको सङ्केत गरेका छन् । उपर्युक्त तथ्याङ्कका आधारमा आन्तरिक मूल्याङ्कनका परीक्षालाई विद्यार्थीमैत्री बनाउनुपर्ने सुझाव प्राप्त हुन्छ । दृश्यमा तलको तालिकाबाट पनि माथिको आँकडा प्रस्ट्याइएको छ :



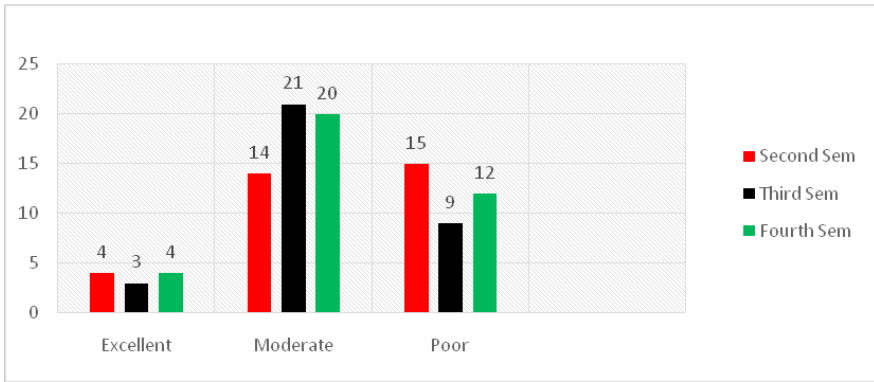
**स्तम्भचित्र २ :** आन्तरिक मूल्याङ्कन गर्दा लिइएका लिखित परीक्षामा रहेको विद्यार्थीमैत्रीपन

मूल्याङ्कनले शिक्षीहरूका सम्प्राप्ति र कठिनाइ वा कमजोरी पत्ता लगाउँदै उनीहरूमा पृष्ठपोषण तथा सचेतता प्रदान गर्दछ (अधिकारी, २०६७, पृ. २५३-२५४) र निर्माणात्मक मूल्याङ्कनले शिक्षक तथा शिक्षार्थीबिचको सम्बन्धलाई प्रगाढ तुल्याउँछ (पाण्डे, सन् २००५, पृ. २१०) र यसबाट शिक्षक र विद्यार्थीबिच औपचारिक एवम् घनिष्ठ सम्बन्ध स्थापित हुन पुग्छ (जबरा, श्रेष्ठ र रञ्जितकार, २०५८, पृ. ४६) भन्ने विश्वाससहित मूल्याङ्कनमा विद्यार्थीमैत्रीपनको अपेक्षा गरिए तापनि माथिको तथ्यले विद्यार्थीमैत्रीपन कायम हुन नसकेको अवस्था सङ्केत गर्दछ ।

‘व्यक्तिगत/समूहगत कार्य एवम् परियोजना कार्य प्रभावकारी बनेका छन्’ भन्ने कथनमा ११ जना विद्यार्थीहरूले पूर्ण सहमति जनाएका छन् । जसमा ४ जना दोस्रो सत्रका, ३ जना तेस्रो सत्रका र ४ जना चौथो सत्रका विद्यार्थीहरू पूर्ण सन्तुष्ट रहेको पाइयो । यो पाठ्यक्रमको अपेक्षाका तुलनामा निकै कम सन्तुष्टिको अवस्था हो । त्यस्तै ५५ जना विद्यार्थीहरूले उक्त कथनमा आंशिक सन्तुष्टि वा मध्यम तहको प्रतिक्रिया जनाएका छन् । यसमा दोस्रो सत्रका १४ जना तेस्रो सत्रका २१ जना र चौथो सत्रका २० जना विद्यार्थीहरू रहेका छन् । सापेक्ष तेस्रो सत्रका विद्यार्थीहरूले सबैभन्दा कम सङ्ख्यामा मध्यम स्तरको प्रतिक्रियाको दिएको पाइयो । यस सूचकमा जम्मा ९९ जना विद्यार्थीमध्ये ५५.५५ प्रतिशत विद्यार्थीको मनोवृत्ति मध्यम स्तरको पाइएको छ । अझ ३६ जनाले त यस सन्दर्भमा



निम्न स्तरको प्रतिक्रिया जनाएको हुँदा व्यक्तिगत/समूहगत कार्य एवम् परियोजना कार्य प्रभावकारी बनाउन अत्यन्त आवश्यक छ भन्ने स्पष्ट हुन्छ। उक्त कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन शिक्षक निकै संवेदनशील बन्नु अपरिहार्य छ। प्रभावकारिताको कथनमा दोस्रो सत्रका १५ जना, तेस्रो सत्रका ९ जना र चौथो सत्रका १२ जना विद्यार्थीले निम्न स्तरमा आफ्नो राय दिएका छन्। पूर्ण सकात्मक प्रतिक्रियामा जम्मा ११.११ प्रतिशत आउनु यसको प्रभावकारिताको अवस्था निकै कमजोर रहेको तथ्य हो। सेमेस्टरगत आधारमा केही आँकडा तलमाथि देखिए पनि अनुपातमा उस्तै रहेकाले परियोजना कार्यको प्रभावकारितामा कुनै सेमेस्टरका विद्यार्थी पनि सन्तुष्ट नभएको प्रस्ट हुन्छ। यसलाई स्तम्भचित्रमा यसरी देखाउन सकिन्छ :



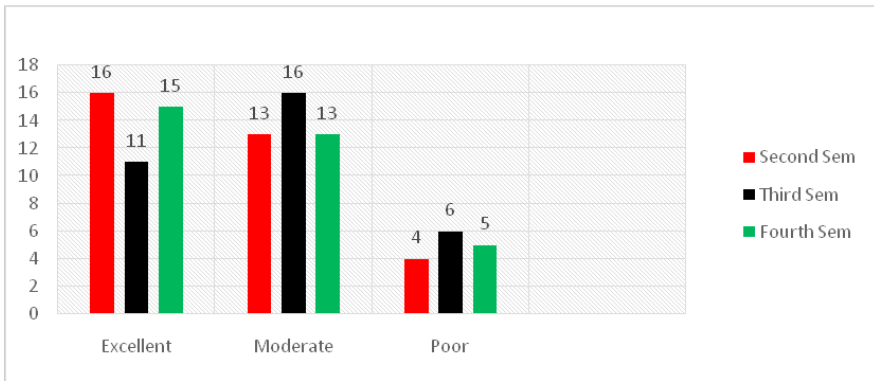
स्तम्भचित्र ३ : व्यक्तिगत/समूहगत कार्य एवम् परियोजना कार्य प्रभावकारिता

परियोजना कार्य उद्देश्यमूलक, जीवनोपयोगी हुनाका साथै विद्यार्थीहरूका लागि ज्ञान वृद्धि गर्ने क्रियाकलापमुखी हुनुपर्छ (ढुङ्गेल र दाहाल, २०७४, पृ. २५०) र यो मूल्याङ्कन कुनै पनि कार्यक्रम वा परियोजना चलिरहेको अवधिमा सुधार गर्ने अभिप्रायले गरिने प्रक्रिया हो (नेवा, ?, पृ. १२७) भन्ने मान्यता रहेको भए पनि माथिको चित्रमा प्रकट भएको आँकडाले परियोजना कार्यको प्रभावकारितामा प्रश्न उठाएको देखिन्छ।

‘आन्तरिक मूल्याङ्कनका लागि सञ्चालन भएका विभिन्न परीक्षणले विद्यार्थीको ज्ञान तथा सिप विकासमा पृष्ठपोषण प्रदान गरेका छन्’ भन्ने कथनमा ४२ जना विद्यार्थीहरूले पूर्ण सहमति जनाएका छन्। जसमा १६ जना दोस्रो सत्रका, ११ जना तेस्रो सत्रका र १५ जना चौथो सत्रका विद्यार्थीहरू मात्र पूर्ण सन्तुष्ट रहेको पाइयो। पृष्ठपोषणका सन्दर्भमा दोस्रो तथा चौथो सत्रका तुलनामा तेस्रो सत्रका विद्यार्थीहरूको उच्च प्रतिक्रियाका अनुपात कम्ती भए पनि ४२.४२ प्रतिशत विद्यार्थी आन्तरिक मूल्याङ्कनबाट पर्याप्त पृष्ठपोषण प्राप्त गरिरहेको तथ्य प्रस्ट हुन्छ। त्यसले विद्यार्थीलाई बौद्धिक तथा मनोवैज्ञानिक ऊर्जा दिएको जनाउँछ। त्यस्तै, ४२ जना विद्यार्थीहरूले उक्त कथनमा आंशिक सन्तुष्टि वा मध्यम तहको

### 150 आन्तरिक मूल्याङ्कनको प्रभावकारितासम्बन्धी विद्यार्थी दृष्टिकोणको सेमेस्टरगत तुलना

प्रतिक्रिया जनाएका छन् । यसमा दोस्रो सत्रका १३ जना तेस्रो सत्रका १६ जना र चौथो सत्रका १३ जना विद्यार्थीहरू रहेका छन् । सापेक्षमा तेस्रो सत्रका विद्यार्थीहरूले बढी मात्रामा मध्यम स्तरको प्रतिक्रियाको दिएको पाइयो । १५ जनाले यस प्रक्रियामा निम्न सहमति जनाएको पाइएकाले आन्तरिक मूल्याङ्कनबाट सबैले पूर्ण रूपमा पृष्ठपोषण प्राप्त गरेका छन् भनेर निशङ्कोच भन्न भने सकिँदैन । उक्त १५.१५ प्रतिशतले सेमेस्टरको आन्तरिक मूल्याङ्कनलाई पृष्ठपोषण प्राप्त गर्न सकिने बनाउन लाग्नुपर्ने सुझाव दिन्छन् । निम्न सहमति जनाउनेमा दोस्रो सत्रका ४ जना, तेस्रो सत्रका ६ जना र चौथो सत्रका ५ जना विद्यार्थी छन् । तथ्याङ्कलाई स्तम्भ चित्रमा यसरी देखाउन सकिन्छ :

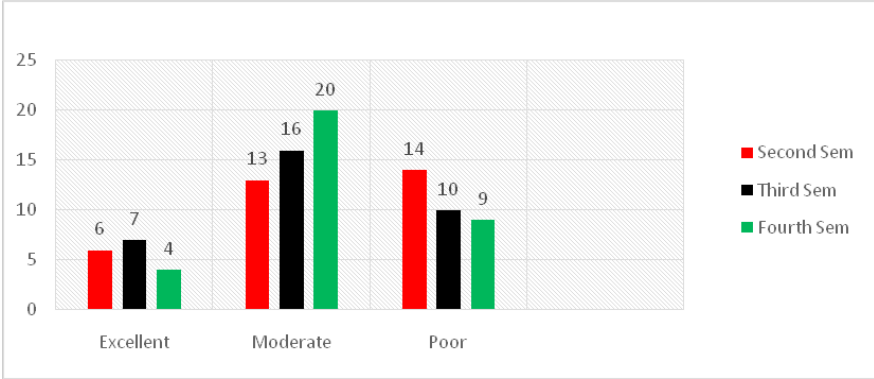


### स्तम्भचित्र ४ : विद्यार्थीको ज्ञान तथा सिप विकासको पृष्ठपोषणमा आन्तरिक मूल्याङ्कन

मूल्याङ्कनले शिक्षणीय विषयवस्तुको सीमामा बाँधिँएर अभिप्रेरणमूलक शिक्षण सिकाइमा सहयोगी हुन्छ (शर्मा र पौडेल, २०६८, पृ. ४६०) र आवश्यकताअनुसार शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा सुधार गर्न शिक्षक तथा विद्यार्थी दुवैलाई पृष्ठपोषण दिन्छ (खनाल र अधिकारी, २०६८, पृ. १३६) तथा उचित प्रकारको मूल्याङ्कनबाट विद्यार्थीहरूसमेत आफ्ना सबल र कमजोर पक्षको जानकारी प्राप्त गरी उत्प्रेरित र सचेत हुने देखिन्छ (प्रधान, २०७०, पृ. २३९) भन्ने मान्यतालाई स्वीकार गर्न नसकिरहको तथ्य उपर्युक्त आँकडामा देखिएको अभिमतले जनाउँछ ।

‘आन्तरिक मूल्याङ्कनको अड्कले विद्यार्थीको वास्तविक क्षमतालाई प्रतिनिधित्व गरेको छ’ भन्ने कथनमा १७ जना विद्यार्थीहरूले मात्र पूर्ण सहमति वा उच्च तहको प्रतिक्रिया जनाएका छन् । जसमा ६ जना दोस्रो सत्रका, ७ जना तेस्रो सत्रका र ४ जना चौथो सत्रका विद्यार्थीहरू रहेका छन् । यो तहमा यति थोरै वा जम्मा १७.१७ प्रतिशतले मात्र प्रतिक्रिया जनाउनुले अड्कप्रति विद्यार्थी असन्तुष्ट छन् भन्ने निष्कर्ष दिन्छ । त्यस्तै, ४९ जना विद्यार्थीहरूले उक्त कथनमा आंशिक सन्तुष्टि वा मध्यम स्तरको प्रतिक्रिया

जनाएका छन् । यसमा दोस्रो सत्रका १३ जना तेस्रो सत्रका १६ जना र चौथो सत्रका २० जना विद्यार्थीहरू रहेका छन् । दोस्रो सत्रका कम तथा चौथो सत्रका बढी अर्थात् अन्तर नै ७ जनाको देखिनुले सबै सेमेस्टमा प्रतिक्रियाको समान अनुपात पनि छैन भन्ने सङ्केत गर्छ । अझ ३३ जनाले त यस सन्दर्भमा असहमति वा निम्न तहको प्रतिक्रिया दिएका छन् । दोस्रो सत्रका १४ जना, तेस्रो सत्रका १० जना र चौथो सत्रका ९ विद्यार्थीले निम्न स्तरमा आफ्नो राय दिएका छन् । निम्न स्तरमा प्रतिक्रिया जनाउने ३३ जनामध्ये दोस्रो सत्रका मात्र १४ जना छन् । अङ्कको विश्वसनीयताका सन्दर्भमा दोस्रो सत्रका विद्यार्थी सबैभन्दा बढी असन्तुष्ट छन् । उक्त तथ्याङ्कलाई तालिकामा यसरी देखाउन सकिन्छ :



**स्तम्भचित्र ५ :** विद्यार्थीको वास्तविक क्षमताको प्रतिनिधित्वमा आन्तरिक मूल्याङ्कन

मूल्याङ्कनले विद्यार्थीको क्षमताको वस्तुगत लेखाजोखा गर्छ (ढकाल, २०७४, पृ. २३८) भन्ने विश्वास गरिन्छ । तर माथिको चित्रमा प्रस्तुत भएको तथ्यले आन्तरिक मूल्याङ्कनले विद्यार्थीको वास्तविक क्षमतालाई उद्घाटन वा प्रतिविम्बन गर्न नसकेको प्रस्ट पार्दछ ।

## निचोड

सेमेस्टरको आन्तरिक मूल्याङ्कनमा ३० अङ्कका लागि गर्नुपर्ने आन्तरिक परीक्षा तथा परियोजना कार्यले सिकाइ उपलब्धि सम्बन्धमा ५३ जना विद्यार्थीहरूले पूर्ण सहमति जनाएका छन् । यसमा चौथो सत्रका विद्यार्थीहरू बढी सकारात्मक रहेको देखियो । समग्रमा, जम्मा ९९ जना विद्यार्थीमध्ये ९५ विद्यार्थीले उच्च तथा मध्यम स्तरको प्रतिक्रिया जनाएको हुँदा आन्तरिक परीक्षा तथा परियोजना कार्यले विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि बढाउन प्रभावकारी भूमिका खेलेका छन् भन्न सकिन्छ । त्यस्तै, आन्तरिक मूल्याङ्कन गर्दा लिइएका लिखित परीक्षामा विद्यार्थीमैत्रीपनका विषयमा ३९ जना विद्यार्थीहरू पूर्ण सहमत भएको देखिन्छ । उक्त सूचकमा १३ जना दोस्रो सत्रका, ९ जना तेस्रो सत्रका र १७ जना चौथो सत्रका विद्यार्थीहरूले पूर्ण सकारात्मक प्रतिक्रिया जनाएका छन् । उच्च प्रतिक्रिया

## 152 आन्तरिक मूल्याङ्कनको प्रभावकारितासम्बन्धी विद्यार्थी दृष्टिकोणको सेमेस्टरगत तुलना

जनाउनेको अनुपात तेस्रो सत्रमा कम देखिन्छ। व्यक्तिगत/समूहगत कार्य एवम् परियोजना कार्यको प्रभावकारिताका सन्दर्भमा ११ जना विद्यार्थीहरूले मात्र पूर्ण सहमति जनाएका छन्। उक्त सूचकमा ३६ जनाले निम्न स्तरको प्रतिक्रिया जनाएको हुँदा व्यक्तिगत/समूहगत कार्य एवम् परियोजना कार्य प्रभावकारी बनाउन अत्यन्त आवश्यक छ भन्ने स्पष्ट हुन्छ।

आन्तरिक मूल्याङ्कनका लागि सञ्चालन भएका विभिन्न परीक्षणले विद्यार्थीको ज्ञान तथा सिप विकासमा पृष्ठपोषण प्रदान गरेको विषयमा भने ४२ जना विद्यार्थीहरूले पूर्ण सहमति जनाएका छन्। जसमा १६ जना दोस्रो सत्रका, ११ जना तेस्रो सत्रका र १५ जना चौथो सत्रका विद्यार्थीहरू मात्र पूर्ण सन्तुष्ट रहेको पाइयो। पृष्ठपोषणका सन्दर्भमा दोस्रो तथा चौथो सत्रका तुलनामा तेस्रो सत्रका विद्यार्थीहरूको उच्च प्रतिक्रियाका अनुपात कम्ती भए पनि ४२.४२ प्रतिशत विद्यार्थी आन्तरिक मूल्याङ्कनबाट पर्याप्त पृष्ठपोषण प्राप्त गरिरहेको बुझिन्छ। आन्तरिक मूल्याङ्कनको अङ्कले विद्यार्थीको वास्तविक क्षमतालाई प्रतिनिधित्व गरेको विषयमा ३३ जनाले निम्न तहको प्रतिक्रिया दिएका छन्। दोस्रो सत्रका १४ जना, तेस्रो सत्रका १० जना र चौथो सत्रका ९ विद्यार्थीले निम्न स्तरमा आफ्नो राय दिएका छन्। निम्न स्तरमा प्रतिक्रिया जनाउने ३३ जनामध्ये दोस्रो सत्रका मात्र १४ जना छन्। अङ्कको विश्वसनीयताका सन्दर्भमा दोस्रो सत्रका विद्यार्थी सबैभन्दा बढी असन्तुष्ट छन्।

सेमेस्टरगत आधारमा विश्लेषण गर्दा प्रत्येक सूचकमा केही प्रतिशत तलमाथि देखिए पनि आनुपातिक सन्दर्भमा उस्तै देखिन्छ। पाँचओटै सूचकमा समग्रमा जम्मा विद्यार्थीमध्ये दोस्रो सत्रका ११.९१ प्रतिशत, तेस्रो सत्रका १०.१ प्रतिशत र चौथो सत्रका १०.७ प्रतिशत विद्यार्थीले उच्च तहको प्रतिक्रिया जनाएका छन्। त्यस्तै मध्यम तहको प्रतिक्रिया जनाउनेमा दोस्रो सत्रका १२.९२ प्रतिशत, तेस्रो सत्रका १७.७७ प्रतिशत र चौथो सत्रका १६.९६ प्रतिशत विद्यार्थी रहेका छन्। निम्न तहको प्रतिक्रिया दिनेमा दोस्रो सत्रका ८.४८ प्रतिशत, तेस्रो सत्रका ५.४५ प्रतिशत र चौथो सत्रका ५.६५ प्रतिशत विद्यार्थी रहेका छन्। तीनओटै सेमेस्टरमा सबै सूचकको जम्मा प्रतिशत हेर्दा उच्च प्रतिक्रिया जनाउने ३२.७१ प्रतिशत, मध्यम प्रतिक्रिया जनाउने ४७.६५ प्रतिशत र निम्न स्तरमा प्रतिक्रिया जनाउने १९.५८ प्रतिशत रहेको पाइयो। उपर्युक्त तथ्यबाट आन्तरिक मूल्याङ्कन सैद्धान्तिक रूपमा विद्यार्थीका निम्ति उपयोगी तथा सान्दर्भिक भए पनि व्यावहारिक रूपमा प्रभावकारी बन्न नसकेको प्रस्ट हुन्छ।

## सन्दर्भ सामग्रीसूची

अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६७), *नेपाली भाषा शिक्षण*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार।  
अलि, जे.जी.(सन् १९९६), *वेब्सटर्स डिक्नरी*, युएसए : ओटेन्हेइमर पब्लिसर्स।

- खनाल, पेशल र अधिकारी, नारायणप्रसाद (२०६८), *पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कन*, काठमाडौं : सनलाइट पब्लिकेसन ।
- खनिया, तीर्थराज, (सन् २०१३), *इकजामिनेसन फर इन्ह्यान्सड लर्निङ*, एजुकेसनल एन्ड डिभ्लपमेन्टल सर्भिस सेन्टर ।
- जबरा, स्वयंप्रकाश, श्रेष्ठ, चन्द्रबहादुर र रञ्जितकार, किरणराम (२०५८), *शिक्षामा मापन तथा मूल्याङ्कन*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- ढकाल, शान्तिप्रसाद (२०७४), *नेपाली भाषा शिक्षण : परिचय र प्रयोग*, काठमाडौं : पिनाकल पब्लिकेसन ।
- ढुङ्गेल, भोजराज र दाहाल, दुर्गाप्रसाद (२०७४), *नेपाली भाषा शिक्षण*, काठमाडौं : एमके पब्लिसर्स एन्ड डिस्ट्रिब्युटर्स ।
- निउरे, ध्रुवप्रसाद (२०७०), *पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन*, काठमाडौं : क्वेस्ट पब्लिकेसन ।
- नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान (२०७५), *नेपाली बृहत् शब्दकोश*, काठमाडौं : नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- नेवा, डिल्लीराज (?), *शैक्षिक पाठ्यक्रम, मापन र मूल्याङ्कन*, काठमाडौं : अक्सफोर्ड इन्टरनेसनल पब्लिकेसन ।
- पाठक, आर.पि.(सन् २०१२), *मिजरमेन्ट एन्ड इभालुएसन इन एजुकेसन*, दिल्ली : पियर्सन ।
- पाण्डे, सुशील (सन् २००५), *करिकुलम एन्ड इभालुएसन*, काठमाडौं : क्षितिज पब्लिकेसन ।
- पौडेल, लालु (२०७४), 'सेमेस्टर प्रणाली : समस्या र सुधारका उपाय' प्रगतिशील प्राध्यापक सङ्गठनद्वारा कीर्तिपुरमा आयोजित अन्तर्क्रिया कार्यक्रममा प्रस्तुत अवधारणापत्र ।
- प्रधान, मीरा (२०७०), *नेपाली भाषा शिक्षण*, काठमाडौं : अक्सफोर्ड इन्टरनेसनल पब्लिकेसन ।
- पौडेल, माधवप्रसाद (२०६७), *भाषिक मूल्याङ्कन*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- फल्चर, जि. एन्ड डेभिड्सन, एफ.(सन् २०११), *ल्याङ्गवेज टेस्टिङ एन्ड एसेस्मेन्ट*, लन्डन: रट्लेज ।
- मजुमदर, मन्ताज (सन् २०१०), 'इन्ट्रडक्सन अफ सेमेस्टर सिस्टम इन इन्डियन कलेज', आसाम युनिभर्सिटी : सेमिनार पेपर ।
- रिचार्ड्स, जेसि, प्लाट, जे र प्लाट हेडडी (सन् १९९९), *लङ्म्यान डिक्सनरी अफ ल्याङ्गवेज टिचिङ एन्ड अप्लाइड लिङ्ग्विस्टिक्स*, हार्ल : लङ्म्यान ।
- रेनल्ड्स, सि.आर. एन्ड अदर्स, (सन् २०१८), *मिजरमेन्ट एन्ड एसेस्मेन्ट इन एजुकेसन*, इन्डिया : पियर्सन ।
- लम्साल, रामचन्द्र, गौतम, वासुदेव र अधिकारी, गणेशप्रसाद (२०६६), *नेपाली भाषा शिक्षण*, भुँडीपुराण प्रकाशन ।

- 154 आन्तरिक मूल्याङ्कनको प्रभावकारितासम्बन्धी विद्यार्थी दृष्टिकोणको सेमेस्टरगत तुलना  
लम्साल, रामचन्द्र र खनाल, राजेन्द्र (२०७५) अनुसन्धान विधि, कीर्तिपुर : सनलाइट  
पब्लिकेसन ।
- शर्मा, केदारप्रसाद र पौडेल, माधवप्रसाद (२०६८), नेपाली भाषा शिक्षणका सन्दर्भहरू,  
काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- शिक्षाशास्त्र सङ्काय (२०७२), नेपाली शिक्षा पाठ्यक्रम, कीर्तिपुर : शिक्षाशास्त्र सङ्काय,  
डीनको कार्यालय, त्रिवि ।